

Gyventojų perkėlimo akcija iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1951–1955 metais

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: stravinskiene@istorija.lt

Straipsnyje nagrinėjamas 1951–1955 m. migracijos iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos į kitus šalies rajonus procesas, atskleidžiami šio regiono pasirinkimą lemiantys veiksniai, aptariama gyventojų motyvacija apsisprendžiant persikelti ar pasilikti, analizuojami proceso rezultatai.

Raktažodžiai: migracija, perkėlimo akcija, apgyvendinimas, lietuviai, lenkai, rusai

IVADAS

1944–1953 m. Rytų ir Pietryčių Lietuvą apėmė intensyvūs migraciniai procesai. Tūkstančiai šio regiono gyventojų lenkų pirmaisiais pokario metais išvyko į Lenkiją, tuo pat metu tūkstančiai imigrantų atvyko iš kitų SSSR vietų, nemažai krašto gyventojų buvo represuoti ir atsidūrė SSSR gilumoje. Laikotarpio pabaigoje Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai patyrė dar vieną išbandymą – iš čia prasidėjo perkėlimo į kitus Lietuvos regionus akcija. Pagal pirminius planus, per kelerius metus galvota perkelti 6 tūkst. šeimų (apie 24 tūkst. asmenų). Nors oficialiai buvo deklaruotas laisvanoriškumo principas, realiai jo ne visuomet laikytasi.

Lietuvos istoriografijoje ši problematika beveik netyrinėta. Iki šiol ta tematika paskelbtas tik Tamaros Bairašauskaitės straipsnis¹, kuriame autorė, pasiremddama Lietuvos ir Rusijos archyvų medžiaga, aptarė perkėlimo tikslus, jo organizavimą ir vykdytojus, kaitą, pasiektus rezultatus. T. Bairašauskaitės teigimu, intensyviausiai akcija vyko 1951–1953 m., pagrindinis jos tikslas buvo kolektyvizacijos Vilniaus srityje užbaigimas². Tačiau autorė plačiau netyrinėjo gyventojų motyvacijos ir požiūrio į perkėlimo procesą, jų etninės sudėties, veiksnių, paveikusių akciją, – procesui ir jo rezultatams svarbių aspektų.

Apie perkėlimo akciją tik keliais sakiniais buvo užsiminta knygoje³, akcentuojant prievartinį jos pobūdį ir neigiamą poveikį krašto demografinėi padėčiai.

2008 m. pasirodžiusiame Vytauto Česnulio darbe⁴, skirtame Varėnos rajono Moliadugnio kaimo istorijai, autorius trumpai aprašo 1951 m. perkėlimo akciją, kurioje dalyvavo ir

¹ Bairašauskaitė 1990: 65–78.

² Ten pat: 76.

³ Buchaveckas 1992: 167; *Varėna istorijos kelyje* 2002: 104.

⁴ Česnulis 2008: 101–103.

jo šeima. Jos metu į Naujamiesčio rajoną buvo perkelti 39 kaimo gyventojai (iš viso kaime gyveno 65 asmenys)⁵.

Straipsnio rengimo pagrindas – Lietuvos archyvuose saugoma archyvinė medžiaga, daugiausia sukaupta Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA), kuriame yra Perkėlimų ir organizuoto darbo telkimo valdybos dokumentai (planai, susirašinėjimas, ataskaitos, įvairūs statistiniai duomenys ir kt.). Ši valdyba organizavo ir kontroliavo visą perkėlimo akciją. Išlikusi medžiaga padeda geriau atskleisti bendruosius akcijos tikslus, jos kaitą, iš dalies pasiektus rezultatus.

Straipsniui vertingos medžiagos pavyko rasti LSSR Ministrų Tarybos fonde, į kurią plaukė įvairių Vilniaus srities rajonų vadovybės informacija apie perkėlimo akcijos eigą, jos sunkumus, priežastis, trukdžiusias realizuoti planus.

Perkėlimų akcijos eigą atskiruose rajonuose atskleidžia Vilniaus apskrities (VAA) ir Alytaus apskrities archyvų dokumentai. Remiantis jais, galima nustatyti per akciją perkeltų šeimų socialinę padėtį, etninę sudėtį, išryškinti akcijos panašumus ir skirtumus atskiruose rajonuose ir kt.

Rytų ir Pietryčių Lietuvos rajonų gyventojų nuotaikas ir požiūrį į to meto sovietinės valdžios vykdomus ūkinius pokyčius padėjo atskleisti sovietinio saugumo dokumentai. Į saugumiečių akiratį pateko gyventojų pasisakymai dėl kolektyvizacijos, vykdomų represijų prieš kaimo gyventojus, požiūris į tarptautinius santykius ir kt. Iš kai kurių dokumentų matyti, kad dalis akcijos apimtų rajonų gyventojų lenkų perkėlimo akciją vertino teigiamai – esą ji sustiprins jų padėtį, tačiau apskritai saugumo dokumentai menkai atskleidė gyventojų požiūrį į perkėlimo akciją. Matyt, ji žmonėms nebuvo tokia reikšminga kaip kolūkių kūrimas ar kitos represinės akcijos. Galima sakyti, kad represijų baimė vertė dalį regiono gyventojų ryžtis persikelti į kitus Lietuvos rajonus.

Perkėlimo akcijos apimtų rajonų spaudoje pasirodė vos kelios informacijos apie šią akciją⁶. Menkas dėmesys perkėlimo klausimams, savotiškas spaudos nusišalinimas nuo akcijos propagavimo patvirtino, kad vietinei valdžiai gyventojų perkėlimas nebuvo svarbiausias uždavinys.

1951 m. LSSR Ministrų Tarybai patvirtinus konkrečius perkėlimo planus, jie pradėti realizuoti Daugų, Druskininkų, Eišiškių, Pabradės, Švenčionėlių, Trakų, Varėnos rajonuose. 1955 m. procesas iš esmės pasibaigė.

Nagrinėjamą laikotarpį sąlyginai galima suskirstyti į etapus: 1) 1951–1952 m. – intensyvi akcija; 2) 1953–1955 m. – sulėtėjęs procesas.

Straipsnio autorė turėjo tikslą išnagrinėti veiksmus, nulėmusius Rytų ir Pietryčių Lietuvos pasirinkimą akcijai vykdyti, išryškinti gyventojų motyvaciją už / prieš iškėlimą, etninę, socialinę dalyvių sudėtį, pasiektus rezultatus.

KODĖL BUVO PERKELIAMA IŠ RYTŲ IR PIETRYČIŲ LIETUVOS?

Panašios gyventojų perkėlimo akcijos buvo būdingos ne tik Lietuvai, bet ir kitoms sovietinėms respublikoms. Dar 1925 m. SSSR įkūrė perkėlimo komitetą, kuris vykdė mažiau gyventojų turinčių teritorijų apgyvendinimą⁷. Po Antrojo pasaulinio karo tokia praktika vėl atgijo. Lietuvoje gyventojų kilnojimai į ištuštėjusius rajonus buvo praktikuojami jau pirmai-

⁵ Ten pat: 101–102.

⁶ Venckus 1951: 3; Krušas 1954: 4.

⁷ Об истории управления миграцией в России. Prieiga per internetą: <http://demoscope.ru/weekly/2008/0347/gazeta01.php> (žiūrėta 2010 04 03).

siais pokario metais. Taip 1945–1946 m. norėta išspręsti Klaipėdos ir Vilniaus kraštų apgyvendinimo problemas. 1946 m. LSSR vadovybė ėmėsi planų Vilniaus, Trakų ir Švenčionių apskrityse apgyvendinti 8 tūkst. šeimų⁸. Šie planai gerokai buvo pakoreguoti, kai paaiškėjo, kad į Lenkiją iš šių apskričių išvyko mažiau gyventojų, negu buvo planuota. Geresnių rezultatų pavyko pasiekti tik Klaipėdos krašto atveju, kai iš Tauragės, Kretingos, Telšių ir kitų gretimų apskričių iki 1947 m. pavasario čia apsigyveno 6,6 tūkst. šeimų⁹.

Po kelerių metų iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos prasidėjo atvirktinis procesas: dalis regiono gyventojų turėjo būti perkelta į kitus Lietuvos rajonus.

Perkėlimo akciją iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos lėmė keletas motyvų. Bene pagrindinis buvo ekonominis aspektas. Čia buvo prastos sąlygos žemės ūkiui plėtoti: nederlinga žemė, maži dirbamos žemės plotai, išsidėstę neprieinamose miškingose vietose¹⁰. Štai iš 22 Varėnos rajono apylinkių keturiuose viename ūkiui vidutiniškai teko mažiau kaip 1,5 ha žemės, šešiose apylinkėse – nuo 1,5 iki 3 ha.¹¹ Panaši padėtis buvo Pabradės, Druskininkų, Trakų rajonuose. Kai kuriuose iš nurodytų rajonų buvo daug žemės ūkiui plėtoti netinkamos žemės (pelkėtos, smėlingos). Be to, derlingumas čia buvo kelis kartus mažesnis negu likusioje Lietuvos dalyje. Geriausiai metais čia grūdinių kultūrų derlius iš 1 ha tesiekė 5–7 centnerius, o Marijampolės ar Vilkaviškio rajonuose – 14–15 centnerių¹². Todėl buvo galvojama iš kai kurių apylinkių iškeldinti visus gyventojus, o likusią žemę užsodinti mišku¹³.

Antra vertus, pasirinkti perkėlimui šį regioną skatino ir čia stringanti kolektyvizacija. Šiame krašte ji gerokai vėlavo ir atsiliko nuo likusių Lietuvos apskričių. 1951 m. pradžioje Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių srityse buvo sukolektyvizuota 94–98 % visų ūkių, o Vilniaus srityje – 87 %¹⁴. Labiau kolektyvizuota buvo šiaurinė srities dalis. Pietinėje dalyje atskiruose rajonuose buvo sukolektyvizuota tik nuo 14 % (Varėnos r.) iki 61 % (Šalčininkų r.) ūkių¹⁵. Daugiausia nesukolektyvizuotų ūkių buvo kaip tik tuose rajonuose, iš kurių buvo numatyta pradėti perkėlimą – Varėnos (3595 individualūs ūkiai), Daugų (1502), Druskininkų (1042), Eišiškių (1021), Pabradės (719), Švenčionėlių (219)¹⁶. Į iškeliamų rajonų sąrašą buvo įtrauktas ir Kauno srities Veisiejų rajonas, kuriame 1952 m. buvo 1926 individualūs ūkiai. Tai patvirtintų, kad kolektyvizacijos užbaigimas buvo vienas svarbiausių akcijos tikslų. Be to, tuo pat metu siekta išspręsti ir kitas ekonomines problemas respublikoje: rajonuose, į kuriuos numatyta siųsti žmones, buvo daug laisvos žemės ir mažai darbo rankų. Tokia padėtis susidarė dėl masinių trėmimų 1948–1949 m., kolektyvizacijos, kuri paskatino kaimo gyventojų migraciją į miestus ir kt. Taigi nauji atvykėliai turėjo kompensuoti buvusį darbo jėgos trūkumą.

⁸ Kairiūkštytė 1993: 295; Stravinskienė 2007: 24.

⁹ Truska 1995: 393.

¹⁰ Bairašauskaitė 1990: 67.

¹¹ Perkėlimo valdybos prie LSSR MT viršininko pavaduotojo T. Gavrilofo paaiškinamasis raštelis prie 1952 m. perkėlimo plano. LCVA. F. R-293. Ap. 1. B. 8. L. 16.

¹² Ten pat. L. 17.

¹³ Perkėlimų valdybos prie LSSR MT viršininko A. Slavinsko paaiškinamasis raštelis prie 1955 m. perkėlimų plano projekto. Ten pat. B. 32. L. 2.

¹⁴ Bairašauskaitė 1990: 68.

¹⁵ Vilniaus srities DŽDT vykdomojo komiteto ir LK(b) komiteto biuro 1951 05 25 nutarimas Nr. 314ss. LCVA. F. R-754. Ap. 13. B. 330. L. 130.

¹⁶ Bairašauskaitė 1990: 68.

Turima archyvinė medžiaga leidžia kelti prielaidą, kad perkėlimo akcijai neatsitiktinai buvo pasirinkti tam tikri Vilniaus srities rajonai. Nors buvo skelbiama, kad Varėnos, Druskininkų, Daugų ir kt. rajonuose yra gyventojų perteklius, statistinė medžiaga rodė kitokią padėtį. 1952 m. pradžioje Varėnos rajone gyveno 34575 asmenys, Daugų – 20266, Druskininkų – 17348, Eišiškių – 24584, Pabradės – 22659, Trakų – 24144, Švenčionėlių – 16849¹⁷. Be to, Varėnos, Druskininkų, Švenčionėlių ir kt. rajonai buvo mažiausiai apgyvendinti. Kituose šios srities rajonuose buvo gerokai daugiau gyventojų, pvz., Vilniaus rajone – 52 tūkst., Naujosios Vilnios rajone – apie 40 tūkstančių. Pastarasis rajonas priklausė ir tankiausiai apgyvendintiems srities rajonams¹⁸. Šie rajonai taip pat buvo mažai kolektyvizuoti: 1951 m. pradžioje Vilniaus rajone buvo sukolektyvizuota 56 % visų ūkių, o Naujosios Vilnios rajone – 45 %.¹⁹ Galima kelti prielaidą, kad į perkėlimų planus šie rajonai nebuvo įtraukti dėl nacionalinio klausimo. Tų rajonų gyventojų daugumą sudarė lenkai, dėl kurių padėties respublikos partinei ir administracinei vadovybei teko aiškintis Maskvoje. Įsikišus aukščiausiai SSSR valdžiai, 1950 m. rudenį LSSR partinė vadovybė priėmė lenkų padėtį sustiprinusius sprendimus (buvo išplėstas lenkiškų mokyklų tinklas, numatyta plėtoti leidybą lenkų kalba ir kt.)²⁰. Įtraukus šiuos rajonus į perkėlimųjų sąrašus, būtų sulaukta didesnio centrinės valdžios dėmesio ar kaltinimų nacionalinės politikos iškraipymu, todėl šito pasistengta išvengti.

Gyventojų požiūris perkėlimų akciją ir ją veikę veiksniai. Analizuojant gyventojų požiūrį į perkėlimo akciją, vertėtų kiek plačiau aptarti jos aplinkybes, kurios daugiau ar mažiau veikė žmonių apsisprendimą.

Manytume, kad vienas svarbesnių veiksnių, nulėmusių žmonių sprendimą persikelti, buvo 1949–1951 m. Vilniaus kraštą apėmę trėmimai. Tuo metu iš Eišiškių, Šalčininkų, Nemenčinės, Pabradės, Naujosios Vilnios ir kt. rajonų buvo išstremti keli tūkstančiai gyventojų, daugiausia lenkų²¹. Šios represijos turėjo gana stiprų psichologinį poveikį likusiems gyventojams – iki tol strigusi kolektyvizacija šioje Lietuvos dalyje gerokai paspartėjo. Antai Vilniaus rajone 1950 m. rugsėjo 1 d. buvo 75 kolūkiai, o po rugsėjo mėnesį įvykdytų trėmimų jų skaičius išaugo iki 94²². Eišiškių rajone iki trėmimų buvo sukolektyvizuota 32 % ūkių, o po jų tik per spalį pavyko kolektyvizuoti 80 % visų individualių ūkių²³.

Kitas svarbus momentas buvo nuolat didėjantys žemės ūkio mokesčiai ir privalomos žemės ūkio produkcijos pristatymas. 1950 m. individualiems ūkininkams, turintiems mažai

¹⁷ Pažymas apie Vilniaus srities rajonų gyventojų etninę sudėtį 1952 01 01. *LYA: LKP dokumentų saugykla*. F. 3387. Ap. 14. B. 46. L. 85.

¹⁸ Vilniaus srities ekonominė charakteristika 1951 01 01 dieną. *LCVA*. F. R-754. Ap. 13. B. 393. L. 10.

¹⁹ Vilniaus srities DŽDT vykdomojo komiteto ir KP(b) komiteto biuro 1951 05 25 nutarimas Nr. 314ss. Ten pat. B. 330. L. 130.

²⁰ LKP(b) CK biuro posėdžio, įvykusio 1950 10 01, protokolas Nr. 101. *LYA: LKP dokumentų saugykla*. F. 1771. Ap. 90. B. 113. L. 2–4.

²¹ 1949 04 02 iš Vilniaus apskrities išstremtų šeimų sąrašas. *LYA: VRM dokumentų skyrius*. F. V-135. Ap. 7. B. 185. L. 19–28; Pabradės rajono MGB skyriaus viršininko Rumiancevo sudarytas sąrašas šeimų, išvengusių ištremimo *LYA*. F. K-1. Ap. 15. B. 2071. L. 105a–107; Nemenčinės rajono MGB skyriaus viršininko Laptevo 1951 10 04 ataskaita Vilniaus srities MGB valdybos viršininkui. B. 2044. L. 172–174; Naujosios Vilnios MGB skyriaus viršininko Pšeničnikovo 1951 10 03 specialus pranešimas MGB valdybos viršininkui. Ten pat. B. 2012. L. 68; Grunskis 1996: 207–208.

²² Vilniaus rajono MGB skyriaus viršininko pavaduotojo maj. Gromykos 1950 10 14 tarnybinis pranešimas. *LYA*. F. K-1. Ap. 16. B. 350. L. 110.

²³ Eišiškių rajono MGB skyriaus viršininko 1950 m. spalio mėn. ataskaita Vilniaus srities MGB 5-ojo skyriaus viršininkui. Ten pat. B. 610. L. 102.

žemės, žemės mokestis, lyginant su 1947 m., padidėjo daugiau kaip 30–40 kartų²⁴. Be to, matyt, siekiant paspartinti kolektyvizaciją, ant individualių ūkių savininkų pečių buvo perkeliama didesnė privalomų pristatymų valstybei normos. Antai 1951 m. rugsėjo mėnesį Vilniaus srities partinė administracinė valdžia priėmė nutarimą, kuriame kolūkiams grūdų pristatymo normas sumažino 570 tonų, o individualiai ūkininkavusiems tiek pat padidino²⁵. Negalėdami sumokėti mokesčių ir įvykdyti natūrinių pristatymų ūkininkai buvo priversti stoti į kolūkius arba ieškoti kitų išeičių. Viena jų buvo pasinaudoti perkėlimo akcija ir persikelti į kitą rajoną – mat sutikusiems keltis buvo teikiamos ekonominės lengvatos. Persikelti sutikusiai šeimai senoje gyvenamoje vietoje buvo nurašomi nesumokėti žemės, draudimo, mažų šeimų ir viengungių mokesčiai ir privalomi pristatymai natūra (išskyrus pieną). Naujoje gyvenamoje vietoje buvo suteikiamas nemokamas gyvenamasis plotas arba kreditas gyvenamajam namui su ūkiniais statiniais (iki 8 tūkst. rublių) ir gyvuliams (iki 1 tūkst. rublių) įsigyti, dvejus metus nereikėjo mokėti žemės ir draudimo mokesčių bei privalomų pristatymų (išskyrus pieną), buvo skiriamas priesodybinis sklypas²⁶. Po nepertraukiamo penkerių metų darbo kolūkyje gyvenamasis namas tapdavo asmenine persikėlėlio nuosavybe. Be to, persikelianti šeima galėjo nemokamai persivežti iki dviejų tonų turto. Nuo 1953 m. lengvatos dar išplėstos teikiant vienkartinę pinigines išmokas (šeimoms galvai buvo skiriama 200 rub., o likusiems šeimos nariams – po 100 rub. kiekvienam). Taip pat buvo padidinti kreditai gyvenamajam namui statyti (iki 12 tūkst. rub.) ir gyvuliams įsigyti (iki 1 500 rub.)²⁷. Tačiau verstis individualiu ūkininkavimu naujoje gyvenamoje vietoje jau nebuvo galima – žmonės turėjo įstoti į kolūkius. Taigi represijų (trėmimų) baimė ir nepakeliami mokesčiai paskatino dalį žmonių persikelti į kitus Lietuvos rajonus tikintis pagerinti savo padėtį.

Žmonių motyvaciją išvykti į kitą Lietuvos rajoną ar pasilikti veikė ir etninis aspektas. Juk dalis rajonų, kuriuos apėmė perkėlimo akcija, iš dalies buvo „lenkiški“ (Pabradės, Trakų, Eišiškių). Įsikėlimo rajonuose etniškai vyravo lietuviai, todėl dalis lenkų perkėlimo akciją vertino nepalankiai. Antai 1952 m. išsikelti iš Pabradės rajono atsisakė lenkų šeimos, nes jų vaikai naujose gyvenamose vietovėse neturėtų galimybių mokytis gimtąją kalbą²⁸, tačiau ši aplinkybė nesutrukdė daliai minėto rajono lenkų šeimų išvykti po poros metų gyventi į SSSR Tomsko sritį.

Kitur perkėlimo akcija buvo vertinama pozityviai. Kai kurių Eišiškių rajono lenkų nuomone, gerai, kad iškelia lietuvius į kitus rajonus, nes tuomet pagerės lenkų padėtis: neliks kolūkių, bus savi (lenkiški – V. S.) pinigai²⁹.

Žmonių sprendimus gana stipriai veikė psichologiniai motyvai. Viena vertus, žmonės nenorėjo keltis iš gimtųjų vietų, taip pat vengė keltis į svetimus ūkius, kurių savininkai dažniausiai buvo represuoti. Antra vertus, kadangi išsikelti iš to paties kaimo ir įsikurti kitur buvo galima po kelias šeimas, gyventojai lengviau apsisprendavo keisti gyvenamąją vietą. Išlikę perkeliama šeimų sąrašai patvirtina, kad keltis ryždavosi vieno kaimo gyventojai, kai kurie iš jų buvo giminės (pvz., tėvų ir vaikų, brolių ar seserų šeimos). Tokių atvejų buvo

²⁴ Truska 1989: 81.

²⁵ Vilniaus srities DŽDT vykdomojo komiteto ir LK(b) komiteto biuro 1951 09 06 nutarimas Nr. 663s. LCVA. F. R-754. Ap. 13. B. 331. L. 27–28.

²⁶ LSSR MT 1951 03 31 nutarimas Nr. 248. Ten pat. Ap. 1. B. 1. L. 43–44.

²⁷ LSSR MT 1953 03 10 nutarimas Nr. 194. Ten pat. B. 14. L. 40.

²⁸ Bairišauskaitė 1990: 69.

²⁹ Eišiškių rajono MVD skyriaus viršininko papulk. Careno 1953 06 17 informacija LSSR vidaus reikalų ministro pavaduotojui Martavičiui. LYA. F. K-1. Ap. 15. B. 613. L. 65.

Druskininkų, Trakų, Šalčininkų, Švenčionėlių, Eišiškių ir kt. rajonuose. Tačiau realiai nutikdavo priešingai. Trūkstant gyvenamųjų namų, kai kada atvykėliai buvo įkurdinami didesniame skaičiuje kolūkių arba kituose, negu iš pradžių buvo numatyta, pvz., 1952 m. Kauno srityje vietoje 40 kolūkių atvykėliai buvo apgyvendinti 64, Klaipėdos srityje vietoj 20 – 46 kolūkiuose³⁰.

Buvo aplinkybių, stabdančių perkėlimo akciją. Bene labiausiai antrąjį proceso etapą (nuo 1953 m.) sulėtino, o kai kuriuose iškėlimo rajonuose (Varėnos, Druskininkų) visiškai sustabdė ženklus perkeltų asmenų sugrįžimas į ankstesnes gyvenamąsias vietas. Dauguma jų sugrįžo dėl blogų buitinių-ūkinių sąlygų: prastos gyvenamosios patalpos (mažo ploto, be krosnių, langų, su kiaurais stogais), nėra ūkinių statinių, šulinių, pvz., vienai 8 asmenų lietuvių šeimai apsigyventi Kalvarijos rajone skyrė tik 18 m² virtuvę, o lenko 4 asmenų šeimai Priekulės rajone – nedidelį kambarį su virtuve (bendras plotas 17,5 m²)³¹. Buvo atvejų, kai 2–3 šeimos būdavo apgyvendinamos viename name ar net viename kambaryje. 1954 m. vasario mėnesį iš Šalčininkų rajono į Šiaulių rajono „Liaudies kovotojo“ kolūkį persikėlė 10 šeimų. Nors jos buvo apgyvendintos naujai pastatytuose namuose, tačiau prie jų nebuvo ūkinių pastatų ir nė vieno šulinio³². Vandens gyventojams teko eiti 2–3 km. Nors rajono valdžia šiuos trūkumus žadėjo pašalinti dar vasarą, tačiau ir rudens pabaigoje padėtis buvo ta pati.

Perkėlimo akcijai turėjo įtakos ir gyventojų tarpusavio santykiai. Tarp senųjų gyventojų ir naujai atvykusiųjų pasitaikė trinties ir nesutarimų. Dalį jų išprovokavo kai kur bloginamos senųjų gyventojų buitinės sąlygos, kai be sutikimo jų namuose būdavo atgyvendinami atvykėliai. Tokių atvejų būta Vabalninko rajone.

Kita vertus, tarpusavio santykius veikė ir etninis motyvas. Dalį Pietryčių Lietuvos gyventojų nukreipus į Šilutės, Pagėgių ir kt. rajonus, jie atsidūrė „vokiškoje“ aplinkoje: užrašai ant pastatų, antkapių paminklų bylojo šių vietovių kitoniškumą. Vietiniai gyventojai atvykėlius vadino pabėgėliais, žmonėmis be nuolatinės gyvenamosios vietos³³, todėl jie čia pasijuto svetimi ir nelaukiami. Apie atvykėlių savijautą liudija Kintų atvejis, kai atvykėliai savo mirusiųjų čia nelaidojo, o vežė juos į vietas, iš kur buvo atvykę (tai tęsėsi iki XX a. 7-ojo dešimtmečio vidurio)³⁴.

Perkėlimo akciją savo ruožtu stabdė vyriausioji perkėlimų valdyba Maskvoje, nes ji prieštaravo gyventojų įkėlimui į vienkiemius. Nors buvo planuota, kad perkelti asmenys bus apgyvendinti naujai pastatytuose namuose, tačiau reali padėtis buvo kita. 1951–1954 m. turėjo būti pastatyta apie 6 200 naujų namų, o pastatyta tik apie 200, dar apie 600 buvo statoma³⁵, todėl vietos valdžia 1951–1952 m. daugumą perkeltųjų apgyvendino tuš-

³⁰ Perkėlimų valdybos prie LSSR MT viršininko 1952 11 12 įsakymas Nr. 102. LCVA. F. R-293. Ap. 1. B. 6. L. 76.

³¹ LSSR valstybės kontrolės 1954 05 15 akto kopija. Ten pat. Ap. 18. B. 8. L. 103; Statybos kolūkiuose vyriausios valdybos viršininko Variakojo informacija LSSR žemės ūkio ministro pavaduotojui Glabai apie 1951–1953 m. persikėlių ūkinio įkurdinimo ištisinio patikrinimo organizavimą. Ten pat. B. 1. L. 84.

³² LSSR žemės ūkio ministro V. Augustinaičio 1954 11 15 raštas LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojui J. Laurinaičiui. Ten pat. B. 8. L. 58.

³³ Bukavickas 2009.

³⁴ Ten pat.

³⁵ Vyriausiosios perkėlimų valdybos prie SSSR MT 1952 02 09 įsakymas Nr. 11. LCVA. F. R-293. Ap. 1. B. 5. L. 64; LSSR valstybės kontrolės 1954 05 15 akto kopija. Ten pat. Ap. 18. B. 8. L. 107; LSSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo rašto SSSR Ministrų Tarybos pirmininkui G. Malenkoviui kopija. Ten pat. Ap. 1. B. 32. L. 43.

čiuose vienkiemiuose. Vėlesniais metais vyriausioji perkėlimų valdyba Maskvoje neleido taikyti tokių priemonių ir nurodė įkurdinti žmones kolūkių gyvenvietėse. Neturėdami tokių galimybių kai kurių rajonų vykdomieji komitetai nepriimdavo naujų gyventojų.

Perkėlimo akcijos rezultatus respublikoje sumažino ir tuo pat metu vykęs verbavimas darbams iš LSSR į kitas sovietines respublikas (nuo 1953 m.). LSSR kasmet privalėjo surinkti tam tikrą pavienių darbininkų ir šeimų skaičių: 1953 m. darbams iš LSSR į SSSR reikėjo išsiųsti 6600 asmenų, 1955 m. – 6300 pavienių darbininkų ir 200–300 šeimų³⁶. Šis procesas konkuravo su perkėlimo akcija respublikos viduje, nes išvykstantiems į SSSR gilumą buvo teikiama daugiau lengvatų (didesnė vienkartinė išmoka šeimai, palankesni kreditų grąžinimo terminai ir kt.). Vien 1954–1956 m. darbams į SSSR iš Lietuvos buvo išsiųsta daugiau kaip 14 tūkst. pavienių asmenų ir 1700 šeimų³⁷, tarp jų buvo ir respublikos viduje perkėlimo akcijos apimtų rajonų gyventojų. 1954 m. 15 Pabradės rajono šeimų, o 1956 m. 6 lenkų šeimos iš Druskininkų, Eišiškių ir Trakų rajonų išvyko gyventi į SSSR³⁸.

Persikėlėlių atrankos kriterijai, jų socialinė padėtis. Vilniaus srities perkėlimo skyrių inspektoriams buvo nurodyta prašymus persikelti priimti tik iš šeimų, kuriose buvo darbingų asmenų. Vyriausiosios perkėlimų valdybos prie SSSR Ministrų Tarybos atsiųstoje atmintinėje aiškiai teigiama, kad perkelti galima tik tas šeimas, kuriose buvo ne mažiau dviejų darbingų asmenų³⁹. Lietuvoje, lyginant su kitomis sovietinėmis respublikomis, buvo lengviau laikytis šio reikalavimo: čia perkeliuose šeimose vidutiniškai buvo 4 nariai, iš kurių 2 – darbingi asmenys. Tačiau buvo šeimų iš 10–12 narių⁴⁰. Pagal šeimų dydį išsiskyrė Šalčininkų rajonas: vienkartinėms išmokoms čia buvo skirta daugiau kaip 38 % visiems Vilniaus srities perkėlimo akcijoje dalyvavusiems rajonams skirtų lėšų.

Išlikę archyviniai dokumentai patvirtina, kad ketinusių keltis šeimų turtinė padėtis buvo labai nevienoda. Kai kurios jų buvo labai neturtingos – tokių šeimų būta Varėnos rajone. LSSR Ministrų Taryba išleido potvarkį, kuriame nurodė iš rajono persikeliančioms nepasiturinčioms šeimoms skirti po 50 kg miltų, o rajono valdžia dar paskirdavo vienkartinę pinigines 50–400 rub. išmokas⁴¹.

Dalies persikeliančių individualiai ūkininkavusių šeimų materialinė padėtis buvo geresnė (jos turėjo gyvulių, žemės ūkio produktų atsargų ir pan.). Tą liudija turtui pervežti panaudotų vagonų skaičius: 1952 m. perkėlimui buvo panaudoti 436 vagonai, iš kurių 160

³⁶ LSSR MT 1953 07 17 nutarimas Nr. 503 ir priedas prie jo. Ten pat. B. 14. L. 73, 75; Perkėlimų valdybos viršininko 1954 12 pažyma. Ten pat. B. 23. L. 12; SSSR žemės ūkio ministerijos vyriausiosios perkėlimų valdybos 1954 08 14 pasitarimo protokolas Nr. 23. Ten pat. Ap. 18. B. 9. L. 337.

³⁷ Perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko P. Karecko pranešimas apie darbą 1956 m. Ten pat. Ap. 1. B. 41. L. 9.

³⁸ LSSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo rašto SSSR Ministrų Tarybos pirmininkui G. Malenkoviui kopija. Ten pat. Ap. 1. B. 32. L. 47; 1956 m. persikėlusius į Kazachijos miškų ūkį šeimų sąrašai. Ten pat. B. 36. L. 40–42.

³⁹ Vyriausiosios perkėlimų valdybos prie SSSR MT atmintinė rajoniniam persikėlėlių atrinkimo organizatoriui. Ten pat. B. 5. L. 4.

⁴⁰ Paaiškinamasis raštelis prie metinės buhalterijos atskaitos apie perkėlimą LSSR 1953 m. Ten pat. Ap. 18. B. 7. L. 70; Trakų rajono vykdomojo komiteto 1951 10 08, 1952 04 19 posėdžių protokolai. VAA. F. 576. Ap. 1. B. 9. L. 26; B. 15. L. 67; Švenčionėlių rajono vykdomojo komiteto 1951 08 28 posėdžio protokolas. Ten pat. F. 425. Ap. 1. B. 12. L. 38.

⁴¹ LSSR MT 1951 12 06 potvarkis Nr. 1849-p. LCVA. F. R-293. Ap. 1. B. 1. L. 9; Varėnos rajono vykdomojo komiteto 1951 12 06 ir 1951 12 19 posėdžių protokolai. *Alytaus apskrities archyvas*. F. 131. Ap. 1. B. 17. L. 29, 59–60.

žmonėms, 276 materialinėms vertybėms ir 111 gyvuliams pervežti⁴². Nors išvykstantys gyventojai buvo raginami priduoti valstybei gyvulius, grūdus, bulves, pašarus mainais žadant juos gražinti įsikūrimo vietoje, tačiau žmonės stengėsi minėtus dalykus išsivežti.

Neturime tikslių apibendrintų duomenų apie persikėlusią asmenų etninę sudėtį. Kai kurie archyviniai dokumentai leidžia teigti, kad perkėlimo procese dalyvavo lietuviai (jų daugiausia), lenkai, rusai, baltarusiai, žydai, latviai ir kt. Tarp Trakų rajono valdžios patvirtintų perkeliamų šeimų daugiausia buvo rusų, lenkų, lietuvių šeimos, Šalčininkų – lenkų, rusų, Švenčionėlių – lietuvių, rusų, Eišiškių – lietuvių, lenkų, Varėnos, Daugų ir Druskininkų rajonų – lietuvių šeimos⁴³. Kitų etninių grupių atstovų persikėlė pavienės šeimos.

Perkėlimo akcijos eiga ir rezultatai. 1951 m. kovo pabaigoje LSSR Ministrų Taryba priėmė slaptą nutarimą apie respublikinį kolūkiečių ir individualių ūkininkų perkėlimą. Pagrindinis akcijos vykdymo laikas – metų pradžia, kad gyventojai persikeltų iki pavasario sėjos.

Remdamasi šiuo nutarimu, Vilniaus srities vadovybė patvirtino perkėlimų planą pagal rajonus, kuriame buvo numatyta iš srities perkelti 1 700 šeimų⁴⁴ (iš viso Lietuvoje turėjo būti perkelta 2 000 ūkių). Didžiausi planai buvo numatyti Varėnos ir Druskininkų rajonams (po 600 šeimų)⁴⁵. Tų pačių metų pavasarį Varėnos rajono vykdomojo komiteto sprendimu buvo numatyta perkelti 13 apylinkių gyventojus. Daugiausia numatomų perkelti asmenų gyveno Dainavos (155 ūkiai), Lasyvos (145), Dubičių (132) apylinkėse⁴⁶. Druskininkų rajone buvo numatyta perkelti 8 apylinkių gyventojus.

Tačiau norinčiųjų persikelti buvo mažai. Iki 1951 m. liepos 24 d. iš Varėnos rajono išsikėlė tik 10 šeimų, o iš Druskininkų rajono iki rugpjūčio 24 d. – nė vienos⁴⁷. LSSR Ministrų Taryba nurodė srities vadovybei, o ši – rajonams šį darbą sustiprinti. Nors atskiruose rajonuose buvo apsvarstyti priemonių planai, turėję paskatinti perkėlimo procesą, tačiau jie mažai keitė realią padėtį. Metinis perkėlimo planas LSSR buvo įvykdytas tik 19 %⁴⁸. Siekiant sustiprinti perkėlimo akciją iš Maskvos į LSSR buvo komandiruoti vyriausiosios perkėlimų

⁴² Bairašauskaitė 1990: 74.

⁴³ Trakų rajono vykdomojo komiteto 1951 10 08, 1951 12 12, 1951 12 20, 1952 01 11, 1952 01 15, 1952 03 08, 1952 04 19 posėdžių protokolai. VAA. F. 576. AP. 1. B. 9. L. 25–26, 305, 328–329; B. 14. L. 28, 98, 293–294; B. 15. L. 67; Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto 1954 04 14, 1954 04 28 posėdžių protokolai. Ten pat. F. 554. AP. 1. B. 52. L. 41–42, 67; Švenčionėlių rajono vykdomojo komiteto 1951 08 28, 1951 11 05, 1952 03 11 protokolai. Ten pat. F. 445. AP. 1. B. 14. L. 38, 156; B. 38. L. 189–190; Eišiškių rajono vykdomojo komiteto 1951 10 12, 1951 11 01, 1952 03 17, 1952 03 27, 1952 04 15 sprendimai. Ten pat. F. 514. AP. 1. B. 16. L. 49–50; B. 17. L. 32–33; B. 23. L. 136–138, 204–206; B. 24. L. 60–62; Varėnos vykdomojo komiteto 1951 12 19, 1952 03 17, 1952 04 14, 1953 04 27 posėdžių protokolai. *Alytaus apskrities archyvas*. F. 131. AP. 1. B. 17. L. 52; B. 22. L. 67–68; B. 23. L. 37–38; B. 32. L. 38–1939; Daugų rajono vykdomojo komiteto 1951 09 20, 1952 01 29, 1952 02 15 posėdžių protokolai. Ten pat. F. 262. AP. 1. B. 9. L. 52–53; B. 10. L. 24, 52; Druskininkų rajono vykdomojo komiteto 1951 10 08, 1952 03 19, 1952 08 12 posėdžių sprendimai. Ten pat. F. 11. AP. 1. B. 7. L. 23; B. 13. L. 94; B. 18. L. 133.

⁴⁴ Vilniaus srities DŽDT vykdomojo ir KP komitetų 1951 04 20 nutarimas Nr. 260-s. LCVA. F. R-754. AP. 13. B. 330. L. 61.

⁴⁵ Bairašauskaitė 1990: 69.

⁴⁶ Varėnos rajono DŽDT vykdomojo ir KP komitetų 1951 04 12 sprendimas Nr. 4. LCVA. F. R-754. AP. 13. B. 330. L. 41.

⁴⁷ Druskininkų rajono vykdomojo komiteto 1951 08 24 posėdžio protokolai. *Alytaus apskrities archyvas*. F. 11. AP. 1. B. 6. L. 86.

⁴⁸ Vyriausiosios perkėlimų valdybos prie SSSR MT 1952 02 09 įsakymas Nr. 11. LCVA. F. R-293. AP. 1. B. 5. L. 94.

valdybos darbuotojai, buvo atlikta vietinės perkėlimo valdybos revizija. Tokios priemonės pasiteisino – perkėlimų planas 1952 m. LSSR buvo viršytas: iš Varėnos rajono buvo numatyta perkelti 160 šeimų, o perkelta 274, iš Daugų – atitinkamai 85 ir 94⁴⁹. Be to, buvo keliamos šeimos iš Vievio rajono, nors jis į perkėlimo planus nebuvo įtrauktas. Rajonų vadovybė, besistengdama įvykdyti „nuleistus“ sprendimus, nepaisė patvirtintų apylinkių ir persikelti norinčius asmenis rinko visame rajone, pvz., Eišiškių rajone vietoj patvirtintų 12 apylinkių buvo renkama iš 20 apylinkių ir Eišiškių miesto⁵⁰.

Kita vertus, kai kuriuose rajonuose perkėlimų planus padėjo viršyti ir tai, kad tenykštės valdžios atstovai asmeniškai buvo suinteresuoti kuo didesniu persikeliančių asmenų skaičiumi, nes turėjo materialinės naudos. Štai Eišiškių rajono vykdomojo komiteto instruktoriui Ivanui Golikovui vien tik už 1952 m. kovo 31 – balandžio 28 d. išsiųstas 64 šeimas buvo sumokėta 1280 rub. (po 20 rub. už kiekvieną šeimą)⁵¹. Tokių asmenų kaip jis buvo po kelis kiekviename išsikėlimo rajone. Vis dėlto vėlesniais metais perkėlimų planų nebepavyko įgyvendinti.

Pažymėtina, kad analogiški perkėlimo procesai strigo ir kitose sovietinėse respublikose. Pagrindinė priežastis – vėluojanti persikėlimams skirtų gyvenamųjų namų statyba. Vyriausioji perkėlimų valdyba Maskvoje kritikavo Armėnijos, Gruzijos, Uzbekijos, Baltarusijos, Rusijos ir kt. respublikų perkėlimo valdybas už nepatenkinamą darbą ir nurodė imtis priemonių padėčiai pagerinti. Antai Ukrainos SSR buvo nurodyta nebekelti šeimų iš vieno asmens, taip pat kontroliuoti, kad tos pačios šeimos nesikeltų po kelis kartus, Baltarusijos Molodečno ir Baranovičių sritims nurodyta pagerinti perkėlimų darbą⁵².

Iš 1-oje lentelėje pateiktų duomenų matyti, kad didžiausi perkėlimo planai Rytų ir Pietryčių Lietuvoje buvo numatyti 1951–1952 metais. Jie buvo nerealūs, todėl SSSR Ministrų Tarybai leidus, buvo pakoreguoti ir sumažinti, pvz., 1952 m. perkėlimo planas LSSR buvo sumažintas nuo 1 350 iki 1 000 šeimų. Iš Vilniaus srities daugiausia jų numatyta pervežti į Šiaulius (300) ir Klaipėdos (270) sritis⁵³.

Norėdama paskatinti gyventojus keltis, rajoninė valdžia organizavo vadinamųjų žygūnų, t. y. persikelti galvojančių šeimų atstovų, išvykas į naujas gyvenamas vietas. Taigi buvo siūloma patiems susipažinti su realiomis gyvenimo sąlygomis. 1951 m. į „priimančius“ rajonus buvo pasiūsti 265 žygūnai⁵⁴. Deja, tokios išvykos buvo mažai naudingos, nes sugrįžusieji visai nenorėjo keltis. Išlikę duomenys iliustruoja, kad norinčiųjų persikelti nebuvo daug, pvz., 1953 m. iš Vilniaus srities rajonų buvo numatyta perkelti 850 šeimų. Vasario mėnesį persikelti sutiko tik 220 šeimų, o metų pabaigoje – 520⁵⁵. Daugiausia tokių šeimų buvo Varėnos, Daugų ir Druskininkų rajonuose (atitinkamai 128, 118, 119).

⁴⁹ Ataskaita apie Vilniaus srities liaudies ūkio ir kultūros vystymąsi 1952 m. Vilniaus srityje. Ten pat. F. R-754. Ap. 13. B. 437. L. 73.

⁵⁰ Eišiškių rajono vykdomojo komiteto 1952 01 30, 1952 03 17, 1952 03 27, 1952 04 15, 1952 04 24 posėdžių sprendimai. VAA. F. 514. AP. 1. B. 21. L. 63–65; B. 23. L. 136–138; 204–206; B. 24. L. 60–62, 57–88.

⁵¹ Vilniaus srities vykdomojo komiteto persikėlimo skyriaus viršininko 1952 03 31, 1952 04 28 įsakymai. LCVA. F. R-293. AP. 4. B. 1. L. 73, 87, 123.

⁵² Vyriausiosios perkėlimų valdybos Maskvoje 1952 07 19 ir 1952 07 26 įsakymai. Ten pat. Ap. 1. B. 5. L. 136, 143.

⁵³ Metinė ataskaita apie perkėlimų plano vykdymą 1952 m. Vilniaus srityje. Ten pat. B. 11. L. 2.

⁵⁴ Bairašauskaitė 1990: 72.

⁵⁵ Informacija apie persikėlimo šeimų atrinkimą ir išsiuntimą 1953 02 20 ir 1954 01 01 d. LCVA. F. R-293. Ap. 18. B. 1. L. 3. L. 101.

1 lentelė. 1951–1955 m. žmonių perkėlimo planai iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos

Rajono pavadinimas	1951 m. planas	1952 m. planas	1953 m. planas	1954 m. planas***	1955 m. planas
Daugų	100	100 / 85*	100 / 69*	–	20
Druskininkų	600	200 / 160*	150 / 104*	110	110
Eišiškių	100	150 / 75*	100 / 69*	–	–
Dūkšto	–	–	**	***	15
Ignalinos	–	–	**	***	15
Molėtų	–	10*	**	***	65
Pabradės	100	200 / 110*	50 / 34*	–	–
Šalčininkų				200	100
Švenčionėlių	100	200 / 60*	50 / 34*	***	40
Trakų	100	100 / 100*		–	–
Varėnos	600	200 / 160*	200 / 136*	130	110
Zarasų		10*	**	***	15
Iš viso:	1700	1150 / 770*	750 / 546*	565	490

* Pagal sumažintą planą, ** iš šių ir kitų rajonų turėjo būti perkelta 100 šeimų į žvejų kolūkius, *** iš šių ir kitų rajonų turėjo būti perkelta 125 šeimų į žvejų kolūkius.

Lentelė sudaryta remiantis LSSR iškelimo rajonų charakteristikomis (LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 8, l. 21); Vilniaus srities vykdomojo komiteto plano komisijos pirmininko E. Čumacenko 1953 02 02 raštu LSSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui (LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 437, l. 73); informacija apie perkeliamų šeimų atrinkimą ir išsiuntimą 1951–1954 m. (ten pat., f. R-293, ap. 1, b. 32, l. 47); 1955 m. perkėlimų planu (ten pat, b. 32, l. 12).

Keltis Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojus turėjo skatinti ir spauda. Tačiau jos vaidmuo buvo menkas, nors joje turėjo būti skelbimų, kviečiančių persikelti, ar persikėlusiu asmenų atsiliepimų. Tik Druskininkų rajono laikraštyje *Po Spalio vėliava* pavyko rasti vos kelias tokias informacijas. Jose rajono gyventojai buvo kviečiami keltis į kitų rajonų kolūkius, kuriuose buvo derlingos žemės, bet trūko darbo jėgos, kur neva atskiros šeimos už darbdienius gaudavo po kelias tonas grūdų, neskaitant kitų produktų⁵⁶. Į šios akcijos propagavimą buvo įtraukti ir kaimų klubai-skaityklos. Antai Varėnos rajono valdžia Rudnios apylinkės tarybos pirmininkui nurodė į perkėlimo akcijos propagavimą įtraukti klubą-skaityklą⁵⁷. Panašiai elgėsi ir Šalčininkų rajono valdžia, kuri 1955 m. pavasarį klubų-skaityklų vedėjams nurodė įrengti vietą, kur būtų iliustruojamas perkeltų šeimų gyvenimas⁵⁸. Tik nėra jokių duomenų, ar šie nurodymai buvo įvykdyti.

Antroje lentelėje pateikti statistiniai duomenys nėra visiškai tikslūs, nes patikrinus „prijimančiųjų“ rajonų dokumentaciją buvo surasta neatitikimų, pvz., Šiaulių srities ataskaitose nurodyta, kad 1952 m. buvo priimti 1 146 asmenys, o iš tikrųjų – 1 100, Klaipėdos srityje atitinkamai – 398 ir 446⁵⁹.

Antros lentelės duomenys leidžia teigti, kad gyventojų perkėlimo planai LSSR nebuvo realizuoti. Iš 1951–1954 m. planuotų perkelti 4 275 šeimų buvo perkelta 2 265 (iš

⁵⁶ Venckus 1951: 3; Krušas 1954: 4.

⁵⁷ 1951 10 09 Varėnos rajono vykdomojo komiteto posėdžio protokolas Nr. 20. *Alytaus apskrities archyvas*. F. 131. Ap. 1. B. 16. L. 8.

⁵⁸ Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto 1955 04 29 posėdžio sprendimas Nr. 158. VAA. F. 554. AP. 1. B. 65. L. 207.

⁵⁹ Perkėlimų valdybos prie LSSR MT viršininko 1952 11 12 įsakymas Nr. 103. LCVA. F. R-293. Ap. 1. B. 6. L. 88; Perkėlimų valdybos prie LSSR MT viršininko 1952 04 24 įsakymas Nr. 43. Ten pat. B. 7. L. 76.

2 lentelė. Iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos perkeltų šeimų skaičius 1951–1954 m.

Rajono pavadinimas	1951 m.	1952 m.	1953 m.	Iki 1954 06 01
Daugų	42	94	98	11
Druskininkų	37	121	54	11
Eišiškių	39	79	72	1
Molėtų				16
Pabradės	46	80	22	15**
Šalčininkų			15	50
Švenčionėlių	17	60	39	16
Trakų	45	61	1	
Varėnos	49	274	98	1
Zarasų			1	4
Vievio	6*	27*		
Iš viso:	281	796	400	125

* Iš čia kelti nebuvo numatyta, ** išvyko į Kazachstano kolūkius.

Lentelė sudaryta remiantis informacija apie perkeliamų šeimų atrinkimą ir išsiuntimą 1951–1954 m. (LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 32, l. 47).

Vilniaus ir Kauno sričių)⁶⁰. Iki 1955 m. rugpjūčio 1 d. dar buvo perkeltos 86 šeimos (16 % pagal planą)⁶¹. Įgyvendinti perkėlimų planus trukdė įvairios aplinkybės. Kai kurių rajonų vietinė valdžia nesutiko kelti gyventojų motyvuodama savais ūkiniais interesais (darbo jėgos trūkumu), todėl 1952 m. Trakų rajono, o 1955 m. ir Daugų bei Švenčionėlių rajonų valdžia atsisakė tęsti perkėlimo akciją. Tačiau bene svarbiausias akciją stabdęs veiksnys buvo prastos persikėlusių šeimų ūkinės-socialinės sąlygos. Nors jiems buvo žadėta skirti gyvenamuosius namus ar butus, priesodybinius sklypus, paskolas gyvuliams pirkti, daugelyje rajonų šių sąlygų nebuvo laikytasi. Bandymai ieškoti vietinės kolūkio ar rajono valdžios pagalbos ne visuomet buvo sėkmingi. Antai vieno Vabalninko rajono kolūkio pirmininkas į atvykusių asmenų prašymą skirti butus atsakė: „Ne aš jus priėmiau, ne aš duosiu butus, kur norite, ten eikite“⁶². Tokia padėtis skatino žmones sugrįžti: vien 1953–1954 m. atgal sugrįžo 208 šeimos⁶³. Daugiausia šeimų sugrįžo į Varėnos (89) ir Druskininkų (85) rajonus. Sugrįžusiųjų daugumą sudarė šeimos, kurios buvo perkeltos į Šiaulių srities rajonus. Praktiškai grįžo tos šeimos, kurios ankstesnėse gyvenamose vietose turėjo gyvenamuosius namus arba ten gyveno giminės⁶⁴. Prieš tokius sugrįžimus buvo kovojama. LSSR Ministrų Tarybos sprendimu buvo sugriežtintas senose gyvenamose vietose paliktų ūkių likvidavimas. 1952 m. spalio mėnesį priimtame nutarime

⁶⁰ Vyriausiosios perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos prie LSSR MT viršininko P. Karceko 1955 02 18 raštas SSSR valstybinei plano komisijai. Ten pat. B. 32. L. 77.

⁶¹ LSSR MT 1955 m. nutarimo „Apie nepatenkinamą perkėlimų eigą ir gyvenamųjų namų persikėlimams statybą“ projektas. Ten pat. L. 109; Pagal vardinius 1955 m. persikėlusiu šeimų į žemės ir žuvų kolūkius sąrašus matyti, kad persikėlė 316 šeimų. Ten pat. B. 36. L. 62–65, 101–102.

⁶² Pažyma apie persikėlusiu asmenų įsikūrimą Šeduvos, Joniškėlio, Vabalninko ir Šiaulių rajonuose. Ten pat. L. 163.

⁶³ LSSR MT ir LKP CK 1953 03 nutarimo „Apie respublikinį perkėlimą“ projektas. Ten pat. B. 32. L. 88. Pažymėtina, kad sugrįžusių šeimų buvo ir ankstesniais metais, tik ne tiek nedaug, pvz., 1952 m. sugrįžo 20 šeimų. Metinė atsakaita apie perkėlimo plano 1952 m. vykdymą Vilniaus srityje. Ten pat. B. 11. L. 4.

⁶⁴ Česnulis 2008: 103.

3 lentelė. Iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1951–1955 m. perkeltų asmenų teritorinis pasiskirstymas

Rajono pavadinimas	1951 m.	1952 m.	1953 m.	1954 m.	1955 m.
Daugų	Pagėgių r.	Pagėgių, Jurbarko, Vabalninko r.	Šakių, Kybartų, Jurbarko, Pagėgių r.	Jurbarko r.	*
Druskininkų	Šakių, Kalvarijos, Šilutės, Klaipėdos r.	Šeduvos, Biržų, Joniškėlio, Klaipėdos r.	Linkuvos, Pakruojo, Rokiškio, Panevėžio r.	Joniškėlio, Pakruojo, Kretingos r.	Kretingos, Linkuvos, Pakruojo r.
Eišiškių	Šilutės r.	Šilutės, Šakių, Jurbarko r.	Priekulės, Šakių, Šilutės, Rokiškio, Vilkaviškio r.		
Molėtų	Klaipėdos r.			Šilutės r.	Rokiškio, Joniškio r.
Pabradės	Priekulės, Pagėgių r.	Pagėgių r.	Pagėgių r.		
Šalčininkų			Klaipėdos r.	Dotnuvos, Šiaulių, Rokiškio, Jurbarko, Joniškio, Kalvarijos r.	Šiaulių, Kretingos r.
Švenčionėlių	Klaipėdos r.	Klaipėdos r.	Klaipėdos, Joniškėlio r.	Joniškėlio r.	*
Trakų	Priekulės r.	Priekulės r.	*	*	*
Varėnos	Vilkaviškio, Kybartų, Naumiesčio, Klaipėdos r.	Panevėžio, Joniškio, Šiaulių, Šeduvos, Vilkaviškio r.	Pagėgių, Vabalninko, Dotnuvos, Panevėžio, Linkuvos, Šeduvos, Joniškio r.	Pakruojo, Joniškėlio r.	Linkuvos, Šiaulių, Šeduvos r.
Zarasų	Klaipėdos r.				

* Vietos vykdomieji komitetai nesutiko tęsti perkėlimų akcijos.

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR MT 1951 09 14 nutarimu Nr. 807 (LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 1, l. 37); priedu Nr. 2 prie LSSR MT 1951 10 16 nutarimo Nr. 895 (ten pat, l. 92); 1951 10 15 ir 1951 12 08 aktais apie persikėlusiujų atvykimą į apgyvendinimo vietas (ten pat, ap. 5, b. 1, l. 33, 37); Vilniaus srities persikėlimo skyriaus viršininko 1951 10 02, 1951 10 22 ir 1951 12 26 įsakymais (ten pat, ap. 4, b. 1, l. 142, 150); ataskaita apie persikėlėlių išsiuntimą 1952 01 02–1952 03 11 (ten pat, ap. 1, b. 5, l. 223, 226–227); priedu prie perkėlimo valdybos 1953 02 06 įsakymo (ten pat, ap. 18, b. 2, l. 6); Panevėžio rajono perkėlimo skyriaus inspektoriaus 1954 05 03 raštu perkėlimo valdybos viršininkui (ten pat, b. 8, l. 307); perkėlimo valdybos ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos prie LSSR MT viršininko 1955 03 18 raštu LSSR MT pirmininko pavaduotojui (ten pat, ap. 1, b. 32, l. 76); Varėnos rajono perkėlimų planu 1955 m. (ten pat, l. 16); Eišiškių rajono vykdomojo komiteto 1951 06 25, 1952 04 15, 1952 10 18, 1953 01 05, 1953 03 14, 1953 11 13 posėdžių sprendimais (VAA, f. 514, ap. 1, b. 13, l. 135–140; b. 24, l. 60–62; b. 29, l. 101; b. 37, l. 53–56; b. 38, l. 80–81; b. 47, l. 26); Šalčininkų rajono vykdomojo komiteto 1954 11 16 ir 1954 12 14 posėdžių sprendimais Nr. 426a ir Nr. 479 (ten pat, f. 554, ap. 1, b. 59, l. 77; b. 60, l. 38); Trakų rajono vykdomojo komiteto 1952 01 15 posėdžio protokolu (ten pat, f. 576, ap. 1, b. 14, l. 91); Švenčionėlių rajono vykdomojo komiteto 1951 11 05, 1953 10 17 posėdžių protokolais (ten pat, f. 445, ap. 1, b. 14, l. 156; b. 55, l. 26); Švenčionėlių rajono vykdomojo komiteto 1954 04 05 posėdžio sprendimu Nr. 123 (ten pat, b. 89, l. 266); Daugų rajono vykdomojo komiteto 1951 09 20 posėdžio protokolu (*Alytaus apskrities archyvas*, f. 262, ap. 1, b. 9, l. 52); Daugų rajono vykdomojo komiteto 1954 06 01 posėdžio sprendimu Nr. 136 (ten pat, b. 24, l. 33); Druskininkų rajono vykdomojo komiteto 1952 03 19, 1952 04 21, 1952 04 25, 1954 01 15 posėdžių sprendimais (ten pat, b. 11, l. 93, 115, 152; b. 43, l. 10); Varėnos rajono vykdomojo komiteto 1952 03 17, 1952 04 14, 1952 09 02 posėdžių protokolais (ten pat, f. 131, ap. 1, b. 22, l. 37–38; b. 23, l. 37–38; b. 27, l. 16).

buvo akcentuota, kad 1951–1952 m. persikėlę asmenys privalo likviduoti ūkius iki metų pabaigos, o vėliau persikeliantieji – per du mėnesius po išsikėlimo⁶⁵. Be to, LSSR žemės ūkio ministerijos siūlymu iš sugrįžusiųjų buvo išieškomos suteiktos lengvatos (išskyrus pašalpą ir transporto išlaidas). Kai kurių rajonų vietinė valdžia taikė dar radikalesnes priemones. Antai Varėnos rajono vadovybė uždraudė sugrįžusius asmenis priregistruoti, spaudė, kad jie sugrįžtų į naują gyvenamąją vietą, respublikinei perkėlimų valdybos vadovybei siūlė sutrumpinti terminus, per kuriuos turėjo būti nugriauti persikėlusių šeimų palikti statiniai, o žemė užsodinta mišku⁶⁶. Tokie siūlymai buvo pavėluoti ir, atrodo, liko neįgyvendinti.

Sklandžiau perkėlimas vyko 1951–1952 m., kai dauguma šeimų buvo apgyvendinta vienkiemiuose. Tuo metu dar buvo užtekinai tuščių sodybų, kurias ir skyrė persikėliams. 1953–1955 m. tokių sodybų neliko, o planuotų gyvenamųjų namų statyba strigo.

Perkėlimo akciją planuota tęsti 1956–1960 m., tačiau tuo metu pagrindinis dėmesys buvo skirtas gyventojų kėlimuisi į žvejų kolūkius. Žvejų kolūkių sąjungos vadovybė 1957–1960 m. pageidavo sulaukti 490 šeimų (1957 m. – 90, 1958 m. – 150, 1959 m. – 150, 1960 m. – 100)⁶⁷. Dalį jų buvo numatyta surinkti Rytų Lietuvoje: Zarasų, Dūkšto, Ignalinos ir kt. rajonuose; čia reikėjo atrinkti 45 šeimas⁶⁸. Išlikę tuometiniai respublikos viduje persikėlusiu asmenų sąrašai rodo, kad migracija į tokius kolūkius buvo menka, pvz., 1956 m. persikėlė 102, 1957 m. – 27 šeimos⁶⁹. Kur kas platesnis ir daug intensyvesnis buvo įvairių LSSR rajonų šeimų perkėlimas darbams į kitas SSSR respublikas, pvz., 1958 m. iš Lietuvos į Kazachstaną reikėjo perkelti 700 šeimų, iš kurių dalį surinkti reikėjo Rytų ir Pietryčių Lietuvoje (Vilniaus, Šalčininkų, Trakų, Naujosios Vilnios, Nemenčinės, Pabradės r.)⁷⁰. Šie planai buvo visiškai realizuoti.

Iš 3-ios lentelės matyti, kad akcijos pradžioje persikeliantys gyventojai daugiausia buvo nukreipti į Kauno ir Klaipėdos sričių rajonus. Vėliau „išsikėlimo“ rajonų skaičius gerokai išsiplėtė ir apėmė apie 20 rajonų. Pažymėtina, kad daugiausia Rytų ir Pietryčių gyventojų buvo įkurdinta tuose rajonuose, kuriuos labiausiai palietė trėmimai (Marijampolės, Panevėžio, Šiaulių, Rokiškio ir kt.)⁷¹. Matyt, sovietinė valdžia gyventojų kilnojamu respublikos viduje tikėjosi bent iš dalies išspręsti demografines ir ekonomines problemas.

IŠVADOS

Dėl išskirtinės Rytų ir Pietryčių Lietuvos ekonominės padėties (prastų sąlygų žemės ūkiui plėtoti, vėluojančios kolektyvizacijos ir kt.) šis regionas buvo pasirinktas vykdyti perkėlimo akciją 1951–1955 metais. Pagal pirminius planus, akcija turėjo apimti apie 24 tūkst.

⁶⁵ Eišiškių rajono vykdomojo komiteto ir KP komiteto biuro 1952 12 09 posėdžio sprendimas Nr. 461. VAA. F. 514. Ap. 1. B. 29. L. 9.

⁶⁶ Varėnos rajono vykdomojo komiteto pirmininko 1954 07 20 raštas rajono milicijos skyriaus viršininkui. LCVA. F. R-293. AP. 18. B. 8. L. 316; Varėnos rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo 1955 06 04 raštas Perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybai prie LSSR MT. Ten pat. Ap. 1. B. 32. L. 264.

⁶⁷ Perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos prie LSSR MT viršininko pareigas einančio P. Karecko 1956 04 02 raštas LSSR valstybinei plano komisijai. Ten pat. B. 46. L. 266.

⁶⁸ LSSR žvejų kolūkių sąjungos valdybos pirmininko 1956 06 13 raštas perkėlimų valdybos prie LSSR MT viršininkui. Ten pat. L. 316.

⁶⁹ 1956–1957 m. į žvejų kolūkius persikėlusiu šeimų vardiniai sąrašai. Ten pat. B. 36. L. 104–105, 107.

⁷⁰ Priedas Nr. 1 prie LSSR MT 1958 01 29 potvarkio Nr. 59. Ten pat. B. 58. L. 3–4.

⁷¹ Grunskis 1996: 206–208.

asmenų, tačiau dėl objektyvių (vėluojančios naujų gyvenamųjų namų statybos, prastų ūkinių-buitinių sąlygų naujose gyvenamosiose vietose, darbo jėgos poreikio „išsikėlimo“ rajonuose ir kt.) ir subjektyvių (gyventojų nenoro keltis) priežasčių realizuota tik trečdalis šių planų.

Tiek respublikinei, tiek ir vietinei valdžiai perkėlimo akcija Lietuvoje buvo antraeilės reikšmės, todėl neskubėta jos įgyvendinti.

Išskirtini du perkėlimo proceso etapai: 1) 1951–1952 m. – intensyvaus perkėlimo metai, kai didžiausią įtaką turėjo sovietinių represijų baimė ir ūkinis-ekonominis veiksnys (palyginti neblogos įsikūrimo sąlygos naujoje gyvenamoje vietoje); 2) 1953–1955 m. – strigantis procesas. Šiuo laikotarpiu prasidėjo priešingas – gyventojų sugrįžimo procesas, sumažėjo respublikos vadovybės dėmesys akcijai, liberalesne tapo politinė atmosfera respublikoje.

Kitų tuometinių procesų fone perkėlimo akcija vertintina kaip alternatyva sovietinės valdžios represinėms akcijoms. Vildamiesi jų išvengti Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojai (daugiausia lietuviai) ryždavosi keltis į kitus Lietuvos rajonus. Įtakos akcijai turėjo ir etnis aspektas. Dėl LSSR lenkų padėties respublikos vadovybei 1950 m. teko aiškintis Maskvoje, todėl buvo priimti lenkų padėtį Rytų ir Pietryčių Lietuvoje gerinantys sprendimai. Vengdama aštrinti padėtį LSSR partinė administracinė valdžia labiausiai „lenkiškų“ rajonų (Vilniaus, Naujosios Vilnios, Nemenčinės) neįtraukė į perkėlimų akcijos rajonų sąrašus.

Gauta 2010 04 04
Parengta 2010 05 28

Literatūra

1. Bairašauskaitė, T. Kolektyvizavimo užbaigimas Pietryčių Lietuvoje: valstiečių šeimų perkėlimas. *Lietuvos istorijos metraštis 1989*. Vilnius, 1990.
2. Buchaveckas, S. *Šalčios žemė*. Vilnius: Mintis, 1992.
3. Bukavickas, R. Kintų valsčius 1945–1960 m.: atrasta ir prarasta žemė. *Šilainės sodas*. 2009 12 09. Nr. 23. Prieiga per internetą: <http://www.silaine.lt/2009/2009-12-08/Rubeno-Silaine23.htm> (žiūrėta 2010 02 10).
4. Česnulis, V. *Moliadugnis ir jo apylinkės*. Vilnius: Rotas, 2008.
5. Grunskis, E. *Lietuvos gyventojų trėmimai 1940–1941, 1945–1953 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1996.
6. Kairiūkštytė, N. Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m. *Lietuvos rytai*. Vilnius, 1993. 281–298.
7. Krušas, V. Dėl persikėlimo į kitus rajonus. *Po Spalio vėliava*. 1954 04 25: 4.
8. Stravinskienė, V. Rytų ir Pietryčių Lietuvos apgyvendinimo planai ir jų realizavimas: 1944 m. antrasis pusmetis – 1946 metai. *Lituanistica*. 2007. 2: 13–27.
9. Truska, L. *Lietuva 1938–1953 metais*. Kaunas: Šviesa, 1995.
10. Truska, L. Lietuvos valstiečių kolektyvizavimas. *Lietuvos istorijos metraštis 1988*. Vilnius, 1989.
11. *Varėna istorijos kelyje*. Vilnius: Mintis, 2002.
12. Venskus, Z. Ten, kur mes persikeliamo. *Po Spalio vėliava*. 1951 12 11.

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Displacement of East and South-Eastern Lithuanian population in 1951–1955

Summary

The article deals with the displacement of East and South-Eastern Lithuanian population to other regions of the country. It tries to answer the following questions: why the process of displacement was carried out in East and South-Eastern Lithuania? What were the motivation arguments of the displaced people for / against the process? And finally, what were the results of the displacement?

Similar actions of displacement were organized also in other Soviet republics. In Lithuania, this process was started in the regions that in the opinion of local authorities were not suitable for agriculture, namely in Daugai, Druskininkai, Eišiškės, Pabradė, Švenčionėliai, Trakai, Varėna. In the beginning, approximately 4 600 families were planned to displace. However, notable results were reached only in 1951–1952 when more than 1 100 families were uprooted. From 1953 to 1955, the displacement of people slowed down and finally stopped.

The author formulates the following conclusions:

In 1951–1955, it was decided to implement the displacement of approximately 24 000 people from Eastern and South-Eastern Lithuania due to difficult economic conditions in this region (poor soil, slow process of collectivization, etc.). However, these plans were not realized in full for objective and subjective reasons (delay in house building, poor living conditions in the new areas, the lack of manpower in displacement regions or just the reluctance of people to be displaced). Besides, this process was not very important to both the republic and local authorities.

The dynamics of the displacement had two phases. In 1951–1952, the process was executed intensively because of fear to be repressed by Soviets and because of expectations to start living in better conditions. During the second phase (1953–1955) the displacement slowed down. The reasons were the process of citizens' returning back home, decreased attention from the government, and the more liberal political atmosphere in the USSR.

In the light of the other processes of the period, the displacement was estimated as an alternative to Soviet repressions. People of East and South-Eastern Lithuania tried to avoid possible repressions and agreed to move to other living places. Ethnicity made an impact on the process, too. In 1950, Lithuanian authorities had to inform the central government in Moscow about the living conditions of local Poles, and after that they were forced to make decisions which improved the conditions of Poles in East and South-Eastern Lithuania. It was the main reason why the most "Polish" Lithuanian regions (Vilnius, Naujoji Vilnia, Nemenčinė) were not listed as displacement regions.

Key words: migration, displacement action, settlement, Lithuanians, Poles, Russians